International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 8 Issue 8, August- 2018
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 6.939 |

पञ्चदशीग्रन्थस्य कल्याणपीयूषव्याख्यायाः वै शष्ट्यम्

डॉ.भगवानसामन्तरायः

नि खलप्रपञ्चेसमेषां शास्त्रकाराणां दार्शनिकानां च मुख्यं लक्ष्यं भवति मोक्षप्राप्तिः । तच्च तत्त्वज्ञानमन्तरा नैव सम्भवति । अत एव तत्त्वज्ञानावाप्त्यर्थं दार्शनिकानां प्रवृत्तिः । दर्शनानि अनेकानि तत्काराश्च अनेके भवन्ति, कन्तु सर्वेषां संसारान्मुक्तिरिति समानावधारणा । आस्तिक-नास्तिकभेदेन दर्शनस्य वभाजनं क्रयते । वेदान्तोऽ प व भन्नमतावलम्बिनां सद्धान्तानामाधारेण अद्वैत- व शष्टाद्वैत्द्वैत-शुद्धाद्वैत-पूर्णाद्वैतभेदेन वभाज्यते । तत्र शङ्करभगवत्पादानां सद्धान्तेन प्रतिपदितमद्वैतदर्शनं शाङ्करदर्शनं वा इति उच्यते । इदं शाङ्करदर्शनम्, अद्वैतवेदान्तदर्शनं सम्पूर्णतया श्रुतिस्मृतिन्यायपुरस्सरं वक सत्वंर्तते ।

शाङ्करवेदान्तपरम्परायामाचार्य वद्यारण्यस्वा मनप्रणीतः पञ्चदशीग्रन्थः अत्यन्तं प्र सद्धःमहत्त्वपूर्णश्च वर्तते । आचार्य वद्द्यारण्यःपञ्चदशाध्यायोपेते श्लोकात्मके अस्मिन् प्रकरणग्रन्थे अद्वैतवेदान्तस्य सर्वान् सद्धान्तान् संक्षेपतया प्रतिपादयति । इमं ग्रन्थमाधारीकृत्य अनेके टीकाकाराः बह्वीः टीकाः र चतवन्तः। लङ्गनसोमयाजी महाभागेना प कल्यणपीयूषव्याख्या इति कश्वन व्याख्याग्रन्थः अद्वैतवेदान्तस्य सर्वान् मौ लक सद्धान्तान्सरलया भषया क्रोडीकृत्य व्यर च।

अद्वैतवेदान्तस्य मूलभूतं तत्त्वं वेदेषु अन्तर्निहितमस्ति । 'एकमेवाद् वतीयम् ६/२/१) 'एको देवः सर्वभूतेषु गूढः' (श्वे.उ. ६/११) इत्यादिश्रुतयः अद्वैतवादं निरूपयन्ति ।

अद्वैतपरम्परानुमोदितः शाङ्कर सद्धान्तप्रतिपादकः आचार्य वद्यारण्यप्रणीतः अत्यन्तमहत्त्वपूर्णो वर्तते । चतुर्दशशतकीये वद्यामाना आचार्य वद्यारण्यस्वा मनः श्लोकात्मके पञ्चदशाध्यायोपेतेऽस्मिन् प्रकरणग्रन्थे अद्वैतवेदान्तस्य सर्वान् मौ लक सद्धान्तान्मौ लकदृष्टान्तप्रदर्शनपुरस्सरं संक्षेपतया सरलतया च प्रतिपादयन्ति । अस्य ग्रन्थस्योपरि नैके टीकाकारः टीकाग्रन्थान् वर चतवन्तः। तेषु टीकाग्रन्थेषु लङ्गनसोमयाजिरायप्रोलुप्रणीतकल्यणपीयूषव्याख्याग्रन्थः अन्यतमः । अत्र अद्वैतवेदान्तस्य सर्वान् मौ लक सद्धान्तान्सरलया भाषाया ते प्रपतिपादयन्ति । अयं टीकाग्रन्तः अद्वैतवेदन्तशास्त्रस्य कृते महदुपकारको भवति । अस्य टीकाग्रन्थस्य पञ्चदशीग्रन्थः अनायासेन अवगन्तुं शक्यते इति वश्व समः । अस्याः कल्याणपीयूषव्याख्यायाः समीक्षणम प अवश्यं कर्त्तव्यं वर्तते । कल्याणपीयूषव्याख्योपरि शोधप्रबन्धः सर्वेषां महदुपकाराय भ वष्यति। अस्याध्ययनेन अनुशीलनेन च व्याख्याकारस्य व्याख्याकारस्य शैली वज्ञातुंशक्यते । अग्रे अत्र शोधकार्यं करिष्यमाणानां कृते च सहायको भ वष्यतीति।

दर्शनानि मानवजीवनस्य मूलभूततत्त्वानि वोधयन्तीति प्रतिपादितम् । दर्शनश्ब्दस्य व्युत्पत्तिः तदेव वर्त्तते, दृश्यते ज्ञायते वा पदार्थः अनेन इति । अर्थात् – दर्शनं वास्त वकं ज्ञानम् । तद प भारतीयदर्शनम् आस्तिकाख्यं वेदोपबृह्मितत्वात् भारतीयास्तिकदर्शनानि जीवनमूल्यानि निरतिशयसुखप्रदायकानि च भवन्ति । षड् आस्तिकदर्शनेषु वेदान्तदर्शनं परमं तत्त्वावबोधने मोक्षप्राप्तये च परमं साधनम् भवतीति सर्वेषां दार्शनिकानाम् अ भमतम्। वेदान्तेषु अ प अद्वैतवेदान्तदर्शनं ब्रह्मस्वरूपप्रतिपादने

International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 8 Issue 8, August- 2018
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 6.939 |

जीवजगतोश्च मथ्यात्वप्रतिपादने व शष्ढंस्थानं भजते । “जगन्मिथ्या ब्रह्मसत्यम्” इति प्रतिपादनात् परमलक्ष्यं मोक्षः सद्ध्यतिइति नास्ति का चत् वप्रतिपत्तिः।

अद्वैतसम्प्रदाये परम्पराक्रमेण अनेके आचार्याः अभूवन् । तेषु सर्वेषु आचार्येषु पञ्चदशीकारः वद्यारण्यस्वामी अन्यतमो भवति । भारतितीर्थः शङ्करान्दः इति गुरु भः प्रसादीकृतः शष्यः पञ्चदशीकारः वद्यारण्यस्वामी अद्वैतजगत् प्रति एकं व शष्टंफलम् अदात् ! येन पञ्चदशीग्रन्थरूपेण अद्वैताकाशो जाज्वल्यज्योतिरूपेण सर्वदा प्रकाशते । अद्वैतपरम्परामनुसृत्य केचन प्रकरणग्रन्थाः र चता। तत्र जनान् बोधसरसतया बोधयितुं शङ्कराचार्यप्रभृति भ; महद्भिः अद्वैताचार्यैः बहवः प्रकरणग्रन्थाः र चताः।

शास्त्रैकदेशसम्बद्धं शास्त्रकार्यान्तरे स्थितम् ।
आहुः प्रकरणं नाम ग्रन्थभेदं वपश्चितैः ।।

इति लक्षणानुसारं प्र थतेषु अनेकेषु प्रकरणग्रन्थेषु वद्यारण्यस्वा मनः अयं पञ्चदशीग्रन्थः अन्यतमः । अत्र पञ्चदशप्रकरणानि सन्ति । पञ्च ववेकप्रकरणानि, पञ्च दीपप्रकरणानि, पञ्च आनन्दप्रकरणानि च इत्येवं रूपेण वभक्तानि दृश्यन्ते । वद्यारण्यमुनिकृतस्यपञ्चदशीग्रन्थस्य अनेके टीकाकाराः व्याख्याकाराश्च प्र सद्धाःसन्ति । यथा - आचर्यरामकृष्णस्य तात्पर्यबो धनीनामकटीका, रामानन्दस्वा मनः वशुद्धदृष्टिटीका, अच्युरामशर्मणः पूर्णानन्देन्दुकौमुदीटीका, निश्चलदासस्य वृत्तिप्रभाकरटीकाः प्र सद्धाः । एवमेव टीकाकारक्रमेण कल्याणपीयूषव्यख्याकारस्य लङ्गनसोमयाजीमहोदयस्य पञ्चदशीव्यख्यानं प्र सद्धंवर्तते । पञ्चदशीग्रन्थस्य कल्याणपीयूषव्याख्यायाः कर्त्ता भवति लङ्गनसोमयाजीमहोदयः आन्ध्रप्रदेशे जनिमलभत । एते आचार्याः

International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 8 Issue 8, August- 2018
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 6.939 |

श्रुङ्गेरीमठाद्वैतपरम्परायां वेदान्तशास्त्रं सम्यगधीषत । ऊन वंशशतके पञ्चदशीग्रन्थस्य एका व शष्टा व्याख्या कल्याणपीयुषनाम्ना प्र सद्धा वर्तते । यद्या प स्वकीये कल्याणपीयूषव्यख्यानग्रन्थे कुत्रा पस्वपरिचयः तैः नोल्लि खतः। तथा पसामान्यरीत्या एते एते दा क्षणात्य वद्वांसअद्वैतशङ्करपरम्परायां प्र सद्धाःसन्ति इति तत्तत् इतिहासग्रन्थेषु ज्ञातुं शक्यते ।

लङ्गनसोमयाजीमहोदयस्य पञ्चदशीव्याख्यायाः नाम कल्याणपीयूषः इति । अस्यां व्याख्यायां सारल्येन पदव्युत्पत्तिः, पदार्थयोजना च दृश्यते । अस्याः व्याख्यायाः भाषा अतीव सरला सर्वजनबोध्या भवति । व्याख्यानस्य यत् पञ्चलक्षणं वर्तते पदच्छेदः, पदार्थोक्तिः, वग्रह; वाक्ययोजना इति तत् सर्वं लक्षणं स्वीकृत्य इमे आचार्याः व्याख्यानं कृतवन्तः । व्याख्याकारैः अध्येतृजनसौकर्याय वह्वीः शङ्काः स्वयम् उत्थाप्य वशदीकृताः दृश्यन्ते । भावाश्च क्व चत्स्थलेषु क्रोडीकृताः दृश्यन्ते । यथा – तत्त्व ववेकप्रकरणे सं वत्स्वरूपम् अवस्थात्रय वचार; सृष्टिस्वरूपं, सृष्टिस्वरूप वचारःसमा ध वचारश्चेत्येते वचाराः यथा तैः प्रतिपादिताः, अन्यत्र तथा सारल्येन बोद्धुं न शक्यते । एवमेव महाभूत ववेकप्रकरणे महाभूतानाम् उत्पत्तौ, तेषां सत्यत्व मथ्यात्व वचारे अद्वैत ब्रह्मणः तात्पर्यमेव सृष्टि वचारः इति एतेषां वषयाणां सन्निवेशः सम्यक्तया कृतः। पञ्चकोश ववेकप्रकरणे प्रत्येकस्या प कोशस्य ववेचनपुरस्सरं श्रुतिसूत्राणां तात्पर्यप्रकटनं वपुलतया कृतम् । महावाक्यप्रकरणे च प्रत्येकस्या प महावाक्यस्य मूलग्रन्थे उदाहृतानां प्रकरणानाम् उपक्रमं सम्यक् वधाय महावाक्यानां वचारः अत्यन्तसुलभतया सरलया बालवोधरूपया च शैल्या प्रतिपादितः ।

सं वत्नाम ज्ञानम् । नित्यसत्यरूपा तिसृषु अवस्थासु न भद्यते। यद्य पस्वप्न-जागर-सुषुप्तिषु वषयाणांभेदः भवति, कन्तुज्ञानस्य अभेदः अनुभूयते । अतः तदेव ज्ञानम् आत्मस्वरूपं भवति । आत्मा सच्चिदानन्दस्वरूपः इति प्रतिपादयितुकामः आचर्यः वद्यारण्यस्वामी सं वदःस्वप्रकाशत्वं परमानन्दरूपत्वं च प्रतिपादितवान् । तत्र "ईशसृष्टं जीवभोग्यं द्वाभ्यां जगत् प्रपञ्चितम्" इत्येवं प्रकारेण पञ्चदशीकारः सृष्टिस्वरूपं व्यचारयत् । परमात्मनः सकाशात् पञ्चभूतानां सृष्टिरिति महाभूतसृष्टिप्रकरणे प्रत्यपादयत् । तत्र कल्याणपीयूषव्याख्याकर्ता आचार्यः लङ्गनसोमयाजीमहोदयः व वधौपनिषदांवचनमाधारीकृत्य भूतानां भौतिकानां सृष्टिं प्रत्यपादयत् । कं च अनेन सृष्टिप्रतिपादकवचनेन ब्रह्म स्वगतसजातीय- वजातीयभेदरहितम्इति प्रतिपादिम् । अ पच आकाशादीनि पञ्चभूतानि परमार्थतः ब्रह्मरूपा ण् स्वरूपतः मथ्याभूतानिइति यथाग्रन्थं प्रपतिपादितः । पञ्चकोश ववेकप्रकरणे जीवः पञ्चकोशोपा धयुक्तः अन्नमय-प्राणमय-वज्ञानमयादिपञ्चकोशः इति वचारः कृतः । तत्र स्थूल-सूक्ष्म-कारणशरीरमाधारीकृत्य जीवस्य कोशोपा धःपरिकल्पितः । व शष्यवज्ञानमयकोशःकर्त्तारूपः, प्राणमयः क्रयारूप; मनोमयश्च करणरूप इति प्रतिपादितः । द्वैत ववेकप्रकरणे शास्त्रीयमशास्त्रीयद्वैत मति द् वधा वभज्य मनोमय- वज्ञानमयःइति भेदं स्वीकृत्य द्वैतप्रपञ्चं निनिन्द । मनोमयः धीमयः च जीवबन्धकृत् भवति । अतः सर्वस्य जीवस्य बन्धकृत् मानसं जगत् । तत्र अनेकैः लौ ककैःउदाहरणैः व्याख्याकारः मनोमयस्य द्वैतजगतः भ्रान्तिमत्वं प्रत्यपादयत् । " वषयौ द्वौ स्तः घटौ मृण्मयधीमयौ" "का चत् मांसमयी यो षत् का चत् अन्या मनोमयी" इत्येवं रूपेण उदाहरणं प्रयुक्तम् ।

International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 8 Issue 8, August- 2018
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 6.939 |

व्याख्यानावसरे कल्याणपीयूषकारः आचार्य लङ्गनसोमयाजीमहोदयः बौद्धानां वज्ञानवादम् अत्यन्त वस्तृततया वचारितवान् । महावाक्यप्रकरणे अखण्डार्थबोधकं जीवब्रह्मैक्यम्, अभेदप्रतिपादकानि चत्वारि महावाक्यानि च वचारितानि दृश्यन्ते । तत्र ऋग्वेदस्य प्रज्ञानं ब्रह्म, यजुर्वेदस्य अहं ब्रह्मास्मि, सामवेदस्य तत्त्वम स, अथर्ववेदस्य अयमात्मा ब्रह्म इति चतुर्णां महवाक्यानां वचारः यथोपनिषदुपक्रमं वधाय सप्रसङ्गं व्याख्यातवान् इति कल्याणपीयूषव्याख्यायाः वै शष्ट्यं प्रत्यपादयत् आचार्य लङ्गनसोमयाजीमहोदयः।

इदं च व्याख्यानं यद्य पना धकं प्राचीनं, कन्तु 1941 तमे एकवारं प्रका शतम फ केना पसम्पादितं प्रका शतंवेति सन्देहस्यायं वषयः। एतादृशानां प्राचीनग्रन्थानां समीक्षणेन पौनःपून्येन सम्पादनेन कञ्चित् नूतनतथ्यं बहिरागच्छेत् इति धया अधमेनानेन प्रयासो वहितः। कंच जिज्ञासूनां वदुषांच दृष्टिः पौनःपुन्येन पतति चेत् व्याख्याकर्त्तुः श्रमसाफल्यं भ वष्यतिइति । समाजस्य च नूतनमेकं दिग्दर्शनप्रदानपुरस्सरं इदानीन्तनच्छात्रान् सम्यक् मार्गयिष्यति इति अस्माकं द्रढीयान् वश्वासः।

International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS)
Available online at: http://euroasiapub.org
Vol. 8 Issue 8, August- 2018
ISSN(o): 2249-7382 | Impact Factor: 6.939 |

सन्धर्भग्रन्थसूची :-

1. पञ्चदशी (रामकृष्णव्याख्योपेता) ।
2. ववेकचुडाम णः।
3. वेदान्तपरिभाषा (शखम णव्याख्योपेत) ।
4. वेदान्तसारः (दिद्वन्मनोरञ्जिनीव्याख्योपेतः) ।
5. ईशादिदशोपनिषद् (शाङ्करभाष्यम्) ।
6. ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् (न्यायनिर्णय-रत्नप्रभा-भामती-कल्पतरु-परिमलटीकोपेतम्) ।
7. सद्धान्त वन्दु द क्षणामूर्तिप्रकाशनम्।
8. सद्धान्तलेशसङ्ग्रह; चौखम्बा संस्कृत सीरीज ।
9. श्रीमद्भगवद्गीता (शाङ्करभाष्योपेता), गीताप्रेस ।
10. संक्षेपशारीरकम्, आनन्दाश्रममुद्रणालय ।

वभागाध्यक्षः

अद्वैतवेदान्त वभागः

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम् (मानित वश्व वद्यालयः)

वेदव्यासपरिसरः, बलाहारः, हिमाचलप्रदेशः